

Het Schilder-boeck van Karel van Mander

Deel A. De kleurensymboliek van Karel van Mander toegepast op zijn *Dans om het gouden Kalf*, en op de *Tuin der Liefde* van Van Mander en Peter Paul Rubens

Toelichting bij de Lezing Helikon 16.12.2012

Dia 1 Wie was Karel van Mander?

Karel van Mander (1548 in West-Vlaanderen-1606 te Amsterdam). Omstreeks 1583 is hij voor de pest gevlucht naar Haarlem. Hij stichtte daar een schildersacademie, samen met Hendrick Goltzius en Cornelus van Haarlem. Zijn stijl": maniërisme (kenmerken: irrealistische weergave van lichamen, ruimten en perspectief, gratie, elegantie).

Hij is in 1605 naar Amsterdam gegaan en een jaar later in Oude Kerk begraven. Wat rest is een gedenksteen in de noordelijke kooromgang en zijn bijbel voor schilders: *Schilder-boeck* uit 1603/4.

Dia 2-5 Het Schilderboek

Het boek (dia 2) met daarin het sonnet met de vermaning aan de leerlustige leerling (dia 3) weest ijverig, gebruik je talent, maar blijf bescheiden. Het motto van Van Mander (dia 3): een ding is nodig: kennis verzamelen over God door goed te kijken naar schijn schepping en schepselen. Dit is in essentie de *theologia naturalis* (dia 5).

Dia 6 t/m 11 De logica van de opbouw van het Schilderboek

Men dient de schilders op te voeden in kennis van het schilderen (het ambacht/ de grondt). Leerstof op rijm. Rijmdichten waren in die tijd een didactisch middel (dia 6) Vervolgens moeten zij leren van hun beroemde voorgangers in binnen- en buitenland (dia 7 t/m 9).

De renaissance schilders hielden zich bezig met de herontdekte wedergeboorte (renaissance) van de klassieken. Men diende deze verhalen te kennen en in christelijk-moralistische zin te duiden. Dus schreef Van Mander de *Wtleggingh op den Metamorphosen* van Ovidius (dia 10), aangevuld met de christelijke betekenis van de dieren, die deels gebaseerd is op middeleeuwse *Bestiaria*.

Zie bijvoorbeeld: Eric Jan Sluijter, De 'Heydensche Fabulen' in de noordnederlandse schilderkunst circa 1599-1670. ISBN 90-9001204-4.

Dia 12 Onderwerpen van de Grondt

Dia 13 Onderwerp: het schilderen van het Licht:

vooral goed naar de reële lichtval kijken en proberen die in verf vast te leggen. Immers: De natuur = schepping Gods = leermeester.

Dia 14 en 15: Onderwerp: de betekenissen van de kleuren

De tekst (dia 14) en het onderscheid tussen algemene eigenschappen en deugden (dia 15).

Dia 16 *Tuin der Liefde*, Karel van Mander 1602

De *Grondt* in praktijk. De achtergrond is in *groengrijstinten* en *golvend*. Alles bevindt zich onder de horizontale as, maar vanwege de '*bewegelijkheid*' bevindt zich rechts een deel van de groep boven de as. Er is géén *evenwicht* in de verdeling der figuren.

De titel is verkeerd. Het is een Tuin der Lusten. Dit is te zien aan het kleurenschema.

Dia 17 Het kleurenschema van Van Manders *Tuin der Lusten*. Welke kleuren ontbreken?

Waar is het **rood** van de **hoogheid/moed/caritas**?

Waar is het **groen** van de goedheid/ **Fortitudo**?

Waar is het **zwart** van de **zwaarmoedigheid/prudentia**?

Het **donkere purper** van de **overvloed** is de dominante kleur

Wat wordt afgelegd: **wit** : de zuiverheid/ hoop **spes**

blauw: de trouw en **justitia**

geel met **lichtpurperen** gloed: **fides** en **temperantia**

Op grond van de kleuren kan men zeggen dat de titel fout is; de liefde ontbreekt hoe dan ook. Van Manders inspiratie: de Tuin der Lusten van Jeroen Bosch.

Dia 18 Vergelijking Van Manders Tuin met die van Bosch

Vgl. de weergave van de naakte maagden. De maniërist maakt hen eleganter.

Dia 19 De compositie van de *Tuin der Lusten*: Bosch en Van Mander

Onder de as de zaken waar het om draait (de ondeugden) in het groot. Op de achtergrond uitvloeisels (kenmerkend gedrag) van de ondeugden in het klein.

Dia 20 Het evenwicht in Jeroen Bosch's Tuin der Lusten

Er is een speels evenwicht ter weerszijde van de centrale as.

Dia 21 Het evenwicht ontbreekt bij Van Mander

Zelfs de drie figuren in het midden zijn asymmetrisch rond de verticale as gegroepeerd ter wille van de levendigheid/bewegelijkheid. In de hoek rechtsonder ligt een nog in de schede zittend rapier. Dit rapier is ook te zien in de Tuin der Liefde van Rubens.

Dia 22: *De dans om het gouden kalf* (Van Mander, 1602)

De *Grondt* in praktijk. De achtergrond in *golvende groengrijstinten*. Alles bevindt zich onder de horizontale as, maar vanwege de '*bewegelijkheid*' bevindt zich links een deel van de groep boven de as.

De kleuren wit, zwart en groen ontbreken: **waarheid, wijsheid** en **standvastigheid**.

Het geloof in het gouden kalf wijst naar de tafel links. **De Matiging en de Trouw** naar de tafel rechts. Aanleiding voor een conversatie over de betekenis van dit koppel.

Dia 23 + 24: *De Tuin der Liefde of Conversatie à la Mode* (Rubens, ca. 1632-34). Prado Madrid
Conversatie waarover?

Hing in de slaapkamer van Filips IV. Geen bloot te zien! Wat betekent de kledij van de negen personen? Wat zou de relatie tussen de kleuren en de titel kunnen zijn? Alle deugden zijn aanwezig.

Dia 25: De vier centrale deugden in het midden

Justitia (blauw) en **Fortitudo** (groen op de verticale as). **Fides** is alleen in combinaties present. **Fides** (de rok) in combinatie met **Temperantia** (de violette blouse). Deze combinatie is getooid met een violette hoed. **Fides + Temperantia** (de japon met gouden vloed over violette schaduw) is gekleed in de mantel van **Justitia**. Wat dus opvalt is dat **Fides** en **Temperantia** niet als zelfstandige deugden present zijn, maar **Justitia** en **Fortitudo** wel. Bovendien zit alleen **Fortitudo** op de verticale as. Zij kijkt als enige omhoog naar de putto met de bloemenkrans (ook op de as).

Dia 26 Ter vergelijking: de Stanza della Segnatura van Raphael, Fresco, ca. 1511. Vaticaan.
Tempronius ontvangt als eerste Romeinse consul het Romeins recht (van God) en Gregorius VIII met gezicht van Julius II het canonieke (kerk) recht (van God).

Alles is uit God en dus in harmonie met elkaar → de kardinale deugd **Justitia** (beide vormen) is van goddelijke oorsprong en is een zelfstandige grootheid. Zij staat los van de drie christelijke deugden!

De andere kardinale deugden **Fortitudo**, **Prudentia** en **Temperantia** spelen met de drie christelijke deugden resp. **Spes**, **Fides** en **Caritas**, voorgesteld als putti.

Rubens 'ont-deugt' Raphaels putti. Zij zijn in zijn Tuin slechts versiering en lijken te dienen als verwijzing naar de Stanza. Door de vergelijking valt des te meer op dat Rubens de christelijke deugden gelijk stelt aan de vier kardinale klassieke deugden.

Dia 27 Ter vergelijking: De vierkardinale deugden op de vier hoeken van het stadhuisdak van Amsterdam

Zij leren de Amsterdammers: Geen stabiliteit (Atlas) zonder Fortitudo en Temperantia (achterkant); geen vrede zonder Prudentia en Justitia (voorkant).

Dia 28 – 29 Drie koppels, vier kardinale en drie christelijke deugden

Het echtpaar Rubens (links) beeldt een deugden-koppel uit. Rubens gaat gekleed in Purper, **Overvloed** als Godsgeschenk. Zijn bruid Helena gaat in het zwart. Zij is de Wijsheid (**Prudentia**) in persoon. Wanneer **Overvloed** gekoppeld is aan **Prudentia** betekent dit dat hun huwelijk gekenmerkt wordt door **Fides**, **Temperantia**, **Fortitudo** en **Justitia**. Hoop is afwezig. Zij is niet meer nodig. Immers, Rubens en zijn vrouw Helena zijn trouw aan elkaar. Dit blijkt uit het blauw lintje in de hand van de duwende putto en in het koppel duiven boven hun hoofd, bijengehouden door een gouden touw dat vastgehouden wordt door een putto die ook nog een blauw touwtje vasthoudt en een juk, symbool van een bij elkaar gehouden span (**dia 29** links, detail).

Het paar rechts drukt iets anders uit: Hij staat voor vurige Liefde (**Caritas**), zij staat voor Hoop (**Spes**). Hoop waarop? Daarover zou de conversatie kunnen gaan.

Hoop op de trouw van de man in het huwelijk, gesymboliseerd door het hondje tussen de benen van de man? Hij staat op het punt over het hondje te struikelen (zie **dia 29** rechts, detail). De pauw naast hem betekent het tegenovergestelde. De pauw is namelijk het attribuut van Juno, de hoedster van het huwelijk. De pauw vormt hier de verbinding tussen de in **Caritas** geklede man en de zinnelijke liefde van Venus op haar dolfijn boven hem. Wie wint? Venus (de man struikelt al bijna over het hondje) of Juno (als de man niet zal struikelen)? Het ligt er maar aan hoe standvastig hij is, of hij volhard in zijn vurige liefde voor

zijn vrouw. Zij hoopt daarop. Daarom is uiteindelijk **Fortitudo** de hoogste deugd. Zij zit èn op het hoogste plan (van de groep) èn op de centrale as.

Het zittende paar wordt gadeslagen door een driedubbele deugd: *gematigd geloof met de mantel van Justitia*. Maar dat weten zij niet, want zij zijn in elkaar verdiept. Bovendien heeft het meisje **Justitia**, **Fides met Temperantia** en **Fortitudo** de rug toegekeerd. Zij heeft kleding die drie van de vier kleuren van de twee andere echtparen combineert: **Prudentia** met **Caritas en een vleugje Fides**; haar minnaar gaat in **Overvloed** gekleed. Hij draagt een rapier, een steekwapen dat gebruikt werd bij het duelleren. Het rapier ligt tussen hen in en duidt dus op een tweestrijd. Bijvoorbeeld: zal zij prudent blijven, maar wil hij de tempel van Venus binnengaan? Of: wil hij vechten maar zal zij zich omdraaien naar de vier deugden achter haar? Zal zij dus *volharden in wijs zijn door een gematigd geloof gekleed in Justitia* en hem overreden zijn wapen in de schede te steken? Voor de achtergrond van deze uitleg zie dia 31.

Dia 30 De hoogste deugd in een huwelijk

Op de centrale as bevinden zich slechts twee dingen: **Fortitudo**, Standvastigheid, Volharding. Zij kijkt met haar hondje op schoot naar de *rozenkrans* boven haar. De rozenkrans is een van de populaire attributen van Maria die zij uitdeelt als eerbetoon.

Gegeven de centrale positie van **Fortitudo** en de rozenkrans lijkt mij het thema van de conversatie: Welke deugd krijgt in de context van een huwelijk de rozenkrans? Het antwoord op deze vraag is: Standvastigheid. Volharding waarin? In Trouw, want die zit als een hondje op haar schoot (**dia 30**, detail). Al met al is Rubens *Tuin der Liefde* te lezen als een illustratie bij de onderstaande tekst uit de Brief van Jacobus (Nieuwe Testament) *Zalig de man die standvastig is in de verzoeking, want wie de proef doorstaat, ontvangt de kroon des levens, zoals God heeft beloofd aan iedereen die hem liefheeft (Jacobus 1.12).*

Deel B. Het gebruik van de mythen als leermiddel: de *Bellona*, *Ganymedes* en *Danaë* van Rembrandt en Rubens

Rembrandt koos mythologische verhalen als illustraties bij de politieke gebeurtenissen van zijn tijd. Dat deden dichters als Vondel ook. De verhalen werden als het ware 'gelijkenissen'. Omdat de verhalen vorsten en regenten een spiegel voorhielden (als waarschuwing of als lofprijzing) werden de schilderijen en toneelstukken ook wel vorstenspiegels genoemd. Rembrandts *Ganymedes* en *Danaë* zijn voorbeelden van een gelijkenis/vorstenspiegel. Maar eerst *Bellona*.

Dia 31-32 Bellona, de oorlogsgodin die altijd de verkeerde kant kiest

De combinatie *gematigd geloof gekleed in Justitia* in Rubens' *Tuin der Liefde* lijkt op het eerste gezicht een vreemde combinatie, maar niet in de jaren dertig van de zeventiende eeuw. De *Tuin der Liefde* ontstond middenin de bloedige dertigjarige godsdienstoorlog die heel Europa in brand had gezet (1618-1648). Bovendien leek het uitzicht op vrede in de 80-jarige oorlog opnieuw geblokkeerd te worden; dit keer door een alliantie van Frankrijk en de Nederlanden tegen Spanje. Rubens heeft tussen 1630-1633 tevergeefs geprobeerd de vredesonderhandelingen tussen Spanje en de Nederlanden te beginnen. Rubens was

namelijk behalve schilder ook diplomaat. Wanneer echter *gematigd geloof gekleed gaat in Justitia*, hebben godsdienstoorlogen geen kans – heeft de oorlogsgodin Bellona geen kans. De kans was er in 1621 toen het 12-jarig Bestand (1609-1621) afliep. Toen had de oorlog tegen Spanje al beëindigd kunnen worden. Bellona, de godin van de oorlog, had tijdens dit Bestand de vrede (*Irene*) in haar hand gehouden. Zolang zij de wapens laat liggen heeft zij de vrede in haar hand en is men in geloofzaken wijs en barmhartig (***Fides, Prudent*** en ***Caritas***). Zolang wordt Bellona gekroond meteen rozenkrans en versieren twee putti haar de met kleuren van ***Justitia*** en ***Temperantia***. Helaas zal Bellona niet volharden in de vrede, want groen, de kleur van ***Fortitudo*** ontbreekt.

Rubens voorspelt de afloop van het Twaalfjarig Bestand (1609-1621) (**dia 31 rechts**)

Rembrandt laat in 1633 zien dat de kans op vrede nul is, omdat Bellona het schild van Perseus draagt (**dia 32 links**). In tijd was men gewoon de mythe van Perseus te verbinden met de redding van de Hollandse Stedenmaagd, voorgesteld als een aan de rots (oorlog) geketende Andromeda (**dia 32 rechts**). Zonder het schild dat Minerva Perseus gegeven had, zal dat niet lukken.

Dia 33 Ganymedes van Rubens (1636, Prado) en Rembrandt (1635, Dresden)

Twee typen : de schone jongeling en de kleuter. De kleur rood bij Rubens: de kleur van de vurige (neoplatonische) liefde tot God. Bij Rembrandt een boos tegenspartelende kleuter.

Dia 34 Karel Van Manders uitlegging

Ganymedes is als de eeuwig jonge, uitverkoren nectarschenker van Jupiter de klassieke 'knecht des Heren' in homofiele zin. Kunstenaars van alle tijden hebben vooral de homofiele liefde van Jupiter voor Ganymedes in beeld gebracht. Ganymedes is dan een schone, welgevormde jongeling, die zich gewillig in de seksuele houdgreep van een reusachtige adelaar ten godenhemel laat varen of zich op de rug van de adelaar laat dragen (**dia 35 midden**).

In de *Ovide moralisé* wordt Ganymedes wel gezien als Johannes, de lievelingsdiscipel van Jezus, en Jezus als de adelaar. Karel van Mander ziet in dit verhaal een neoplatonische liefdesrelatie. We moeten Ganymedes zien als de menselijke ziel – althans die ziel die 't minst van alle delen van de mens bevlekt is met kwade lusten. Zo'n ziel verlangt naar God en bevat de deugden 'wijsheyt, oprechticheyt, sachtmoedt, en verslaghenheyt, en andere deughden, oft schoonheden der Sielen.' De ziel is de beker die deze deugdzaame cocktail als 'godendrank' bevat. God heeft de deugdzaame zielen lief en 'roof't hen naar zijn hemel. Om die reden werden ook **vroeg gestorven kinderen** - onnozele, dat wil zeggen onschuldige zielen - al sinds het vroege christendom vergeleken met en uitgebeeld als *Ganymedes* die door een adelaar wordt geroofd (**dia 35 links**). Van Mander geeft naast de moraliserende ook een natuurlijke uitleg. Hij wijst erop dat het natuurfenomeen van de winterregens te herleiden is tot Ganymedes, want de knaap is als het sterrenbeeld Waterman (Aquarius) aan de hemel gezet. De zegenrijke winterregens (in januari-februari in de Griekse wereld) komen uit zijn schenkan. '...want Ganymedes wiert verandert in 't Hemel-teecken/ stort water/ t'welc van der Sonne inghenomen wesende/ ons niet al Nectar, maer waters ghenoech schenkt/ en afstort' (fol. 87r). Zo wordt een godendrank gelijk aan een zegen voor alle mensen. Deze variant inspireerde een tekenaar om Lodewijk XIII, de allerchristelijkste koning van Frankrijk, als Ganymedes af te beelden (**dia 35 rechts**).

Dia 35 Drie voorbeelden van Ganymedes zittend op Zeus als adelaar

Dia 36 Rembrandt: Ganymedes als kleuter in de snavel van Zeus als adelaar

Rembrandt kijkt in alle opzichten af. Ganymedes kan een vroeg gestorven kind zijn of een vorst. Helaas zit het niet op de rug maar hangt het tegenstribbelend aan de snavel.

Dia 37 Uitleg bij Rembrandts Ganymedes, de vijf attributen

De kleuter hangt boven een lege zetel, protesteert en plast slechts een klein straaltje urine. Hij heeft wel een gordel met bellen om en houdt kersen in zijn hand.

1. De *rode gordel* is versierd met metalen ballen, zoals een *cingulum*, de uitrusting van kardinalen.¹ In 1635 verwijst zij naar de Infant, i.c. Ferdinand.

2. *Rode kersen* zijn een attribuut met een driedubbele betekenis. In de hand van een meisje duiden kersen op wellust en in de handen van een echtpaar op de vruchtbaarheid.² De kers is echter ook de vrucht van het paradijs en gold als beloning voor een deugdzaam leven. Een baby met kersen is in de christelijke kunst dan ook een van de standaard uitbeeldingen van Jezus op de schoot van Maria. Jezus heeft zijn loon immers al bij voorbaat verdiend. Volgens Rembrandt heeft ook de kardinaal-infant zijn paradijselijk loon verdiend. Wat heeft hij dan bereikt? En waarom stribbelt hij tegen? Wat de Infant had bereikt wist iedereen, Rembrandt ook. Het is het plasje van Ganymedes.

3. *Het straaltje urine*. Wat heeft de kardinaal in 1635? Hij heeft de Schenkenschans veroverd, het bastion dat de steden van de Republiek effectief kon beschermen tegen invallen via de Rijn. De verovering ervan was voor Olivares, de raadsman van de Spaanse koning, aanleiding om aan Ferdinand te schrijven dat de Republiek nu op Spaanse voorwaarden vrede zou moeten sluiten. De schans was het mooiste juweel dat de koning in deze landen bezat en belangrijker dan de inname van Parijs, omdat Olivares dit juweel samen met Breda had willen ruilen voor een langdurig bestand waarbij alle veroverde kolonies aan Spanje moesten worden afgestaan evenals delen van Oostindië en alle steden langs de Maas.³

De Infant toont ons ook nog zijn blote billen. Rembrandt parafraseert een embleem van De Brunen waarin van een baby met de blote billen gezegd wordt: 'Al ist noch zoo schoon vercieret,/ Fy! 't Is niet als stanck en dreck!' Ganymedes mag dan een kardinaal zijn en een hemels loon verdienen; hij stinkt wel. Wat is eigenlijk zijn loon?

4. *De lege zetel*. De vraag is of God, *alias* de kardinaal uit zijn kardinaalzetel getild heeft of hem erin wil terugzetten. Ik denk het laatste. Filips III had de paus gedwongen zijn 10-jarige zoon Ferdinand tot aartsbisschop van Toledo te benoemen. De paus had op zijn beurt de voorwaarde gesteld dat Ferdinand daadwerkelijk in die stoel moest gaan zitten als hij dertig jaar oud was. Dan zou hij de priesterwijding en bisschopszalving moeten ondergaan. Dit zou dus op z'n laatst in 1639 moeten plaatsvinden. Ik denk dat de kardinaal uit alle macht generaal-landvoogd wilde blijven en niet de rest van zijn leven God en de mensen dienen.

5. De *bliksemschicht* is bij uitstek het attribuut van Jupiter in zijn functie van de strijdbare dondergod, zoals ook te zien is in het ruitersportret van de kardinaal. In Rembrandts Ganymedes is de bliksemschicht weggestopt in de hoek linksboven – een wegtrekkend onweer, de oorlog lijkt voorbij. De verovering van de Schenkenschans brengt Olivares inderdaad in een eufore stemming. Hij stemt in met Vondel's oproep in *Zegezag* ter ere van

¹ *Rembrandts mythologische Historien*, Stefan Grohé, Köln, 1996, pp. 115-125.

² Grohé, pp.113-114.

³ Jonathan Israel, *The Dutch Republic, Its Rise, Greatness and Fall 1585-1740*. P. 540. Oxford, 1998.

de verovering van Den Bosch : ‘Hier is, hier is het oorloghsende!’ Alleen slaan deze woorden nu op de verovering van de Schenckenschans door de kardinaal-infant. Om de daad bij het woord te voegen krijgt Rubens, onder het mom van een schilderijenverkoop, de opdracht naar Amsterdam af te reizen om daar de vredesonderhandelingen te beginnen. Maar hij kreeg zelfs geen paspoort van de Hollanders. Ook de prins weigerde hem de toegang tot het land.⁴ Onder geen beding vrede!

Dia 38: Ferdinand (1609-1641) als 10-jarige kardinaal en als Ganymedes

Dia 39: De schenckenschans: het juweel dat de kardinaal-infant voor zijn broer Filips IV veroverde.

Dia 40 De Danaë van Rubens (ca. 1636) en Rembrandt (1636 en ca. 1643)

Bij Rubens is Jupiter in tweevoud aanwezig: als persoon die gouden munten uitdeelt en als adelaar.

Bij Rembrandt is van hem niets te zien. In plaats van een adelaar zien we een papegaaienvoet (1643). In 1636 waren dat er twee.

Bij Rubens houdt Cupido het gordijn open; bij Rembrandt is een gouden Cupido geketend.

Dia 41 De twee Danaë Tradities:de Klassieke en de christelijke

De ondeugden Hebzucht en Wellust of Maria, de Moederkerk, moment van de conceptie van de a.s. Verlosser.

Karel van Mander kiest voor de klassieke traditie:

“Eerstlijck, dat de soo heel nauw besloten schoon *Danaë*, van den in goudt veranderden *Iuppiter*, noch beslapen, en bevrucht is geworden, wijst ons niet anders aen, dan **datmen door rijckdommen en geschencken, overmidts de cracht der alder onversadighste giericheyt alles uytrichten en te weghe brengen can**: want onghetwijffelt *Iuppiter*, dees zijn vriendinne, en haer Voedster, met groote gaven van goudt heeft becoort, en bedrogen: datmen wel seggen magh, dat het over al lief en begeerde goudt alles dempt, en overwint, doordringhende tot in diepste verborghen kuylen der Aerden, overclimmende d'alderhooghste mueren, morselende, vernielende, en doorbrekende de sterckste banden, ijseren boomen, sloten, grendelen, poorten, en deuren, lae de suyver en stadighste herten oft borsten bevleekende, en de ernstachtichste opgheschorte wijnbrouwen sachtlijck doen sinckende, t'onderbrengende schaemte, deught, trouw, eer, en goede Wetten, en alles wat den Mensch noch weerdigher als het eyghen leven behoorde te wesen.

Dia 42 Titiaans Danaë

Maria en Anna? Of Hebzucht en Wellust? Danaë heeft geen kledingstukken die haar kenmerken. Cupido ontbreekt. In plaats daarvan is er een slapende hond waarnaar Danaë wijst. Wellust zal zeker geen slapende hond wakker maken.

Dia 43 Rembrandts Danaë

Er zijn twee versies geweest.

In 1636: lag er een berg sieraden op de tafel naast het bed. →begeerte naar rijkdom (1), schoof Danaë zelf het gordijn opzij (2), stond de man met de baret meer naar links (3), had

⁴ Israel, p. 529-530.

het bed twee papegaaienpoten(4) en kwam de lichtval van boven en niet van tussen de coulissen zoals nu (5).

Wat bleef: de geketende Amor → Jupiter (of God) kan dus niet in liefde zijn ontbrand. Er zal dus geen kind (Perseus, Jezus, een verlosser) verwekt worden (1). De bedekte voeten → bedekte aardse begeerlijkheden (vrede, vrijheid, welvaart) zijn verborgen (2). De schoenen bij het bed → wellust (3).

Het uitblijven van een verlosser en de verborgen aardse begeerlijkheid vrede en vrijheid heeft deze Danaë gemeen met Rembrandts Andromeda (**dia 44**).

Dia 44 Andromeda en Danaë: geen verlosser in zicht

In 1635 had de stedenmaagd, de zeven Verenigde Nederlanden, zich op laten sluiten in een alliantie met Frankrijk, die gericht was tegen Spanje. De oorlog tegen Spanje is mede op aandringen van de stadhouder Frederik Hendrik voortgezet. De prins bleek geen Perseus die Andromeda (de stedenmaagd) zal verlossen van de oorlog, maar werd benoemd als opperbevelhebber van een Staats-Frans leger. In 1636 wordt Jacob Cats op aandringen van de stadhouder maar tegen de zin van de vredelievende partij herbenoemd tot raadpensionaris. Hij is bij wijze van spreken de politieke sleutelbewaarder van het land → de man met de baret en de grote sleutelbos.

De stedenmaagd (Danaë) is begerig naar de man die haar komt verlossen van de oorlog, maar die kan niet worden verwekt, want Amor is geketend en de man met de sleutels is kennelijk niet van plan de boeien te openen. Vertaald in de politiek van die dagen: Cats zal de Stedenmaagd niet aan een verlosser helpen, want hij steunt te prins.

Dia 45 De papegaai van Jacob Cats, benoemd tot raadpensionaris in 1636

De bedekte voeten – de verborgen aardse begeerlijkheden – waren in 1636 nog steeds vrede en vrijheid. De twee papegaaien in een kooi roepen een embleem van Jacob Cats in herinnering:

Bly, door slaverny

Doen ick mijn eyghen was, en mocht al omme sweven, /Doen leyde ick even staech een stil, en droevich leven,
Maer na dat my de min bracht in den soeten dwangh,
Doen word mijn tonghe los, en maeckte bly ghesangh:
Ick lach, ick raes, ick speel, en schoon ick sta gesloten,
Gheen tijt heeft my verveelt, geen dingh heeft my verdrotten;
O soete slaverny, en aenghenaem ghewelt!
Het is een minnaer vreucht, dat ander lieden quelt.

Cats mag dan denken dat de Stedenmaagd blij is met de haar opgedrongen oorlog. Zij zelf is wel bereid een verlosser te baren die haar daarvan bevrijdt, want zij schuift het gordijn zelf opzij. In 1643 is de situatie inderdaad bereikt. De vredesonderhandelingen mogen beginnen en zullen in 1648 worden afgerond. Rembrandt besluit dan zijn Danaë grondig te wijzigen.

Dia 46 Danaë in 1643

Rembrandt heeft zijn Danaë van 1636 omstreeks 1643 grondig veranderd. Waarom?

-De vredesbesprekingen zijn in voorbereiding.

-Vondel is vanaf 1640 openlijk der Kerk van Rome toegedaan.

-Jacob Cats is in 1641 opnieuw gekozen als raadpensionaris, hoewel Vondel er in zijn treurspelen uit die tijd voor gepleit om Hugo de Groot te benoemen als de politieke leider van de Nederlanden.

-*De Antichristo* van Hugo de Groot wordt gepubliceerd in 1640 en zorgt voor een enorme oproer. Hij pleit daarin voor het herstel van de eenheid van de Kerk van Christus. De paus is de antichrist niet, ook al hadden Luther en Calvijn dit wel beweerd. De rel wordt in 1641 versterkt door zijn *Annotaties* bij het Nieuwe Testament. Daarin drukt de drukker een gedicht waarin Hugo de Groot het *depositum caeli* wordt geroemd. De Groot had zichzelf al in 1634-35 aangeprezen als *Salvator Mundi* redder der wereld, de titel van Jezus! Hij deed in zijn treurspel *Sophompaneas*, de Egyptische naam van de nieuwe oudtestamentische Jozef. Deze naam is in de Latijnse Bijbelvertaling vertaald als *salvator mundi*. Dit alles leidt ertoe dat de *Danaë* van 1636 geen dienst meer kan doen als vorstenspiegel.

Rembrandt schildert de wellust weg, want de berg sieraden is verdwenen (1). Danaë schuift het gordijn niet zelf opzij dat doet de persoon met de baret (2). Rembrandt snijdt een papegaaienpoot weg (3). De lichtbron staat nu tussen de coulissen (4). Danaë en de persoon naast haar kijken ernaar.

De persoon met de baret wijst nadrukkelijk op de geketende Amor → geen liefde van de kant die tussen de coulissen staat. Danaë houdt in een afwerend-groetend gebaar haar hand omhoog zoals Maria in Annunciaties (**dia 47 links**).

Een papegaai bij Maria symboliseert het feit dat zij onbevlekt ontvangen is uit de schoot van Anna, haar moeder (**dia 47 rechts**).

Kortom, Rembrandt lijkt zijn Danaë van een klassieke in een christelijke traditie om te toveren. In dat geval is Danaë de Kerk van Rome en de persoon naast haar de moeder waaruit de Kerk van Rome is voortgesproten, d.w.z. de vroeg-christelijke kerk.

Hugo de Groot staat in de coulissen klaar, toch is de Kerk van Rome niet blij. Zij aarzelt tussen begroeting en afweer. Logisch, want volgens Hugo de Groot moest Rome wel de complete dogmatiek als bijzaak beschouwen. De Kerk van Rome moest terug naar haar oorsprong: naar Anna, de Kerk van de eerste eeuw.